

El treball irregular i precari a Catalunya¹

Colectivo IOÉ

Equip d'investigació social

¹
Per ampliar els elements desenvolupats en aquest text, vegeu Colectivo Ioé. *Trabajo sumergido, precariedad e inmigración en Cataluña. Una primera aproximación*. 2008. Disponible a www.colectivoioe.org. Per a l'OCDE (1986), el treball submergit és aquell que no es declara a una o més autoritats administratives que n'haurien de tenir coneixement.

Amb certa freqüència es parla de qüestions com la feina en negre, l'economia submergida, diverses formes d'irregularitat en la contractació, les retribucions salarials o algunes condicions de treball. En aquest text es pretén aclarir alguns conceptes i aportar a més algunes informacions de la situació existent a Catalunya.

Amb certa freqüència es parla de qüestions com la feina en negre, l'economia submergida, diverses formes d'irregularitat en la contractació, les retribucions salarials o algunes condicions de treball. En aquest text pretenem aclarir alguns conceptes i aportar a més algunes informacions de la situació existent a Catalunya.

L'ocupació irregular o submergida

Sota el concepte d'economia submergida hi cap una àmplia varietat de pràctiques i situacions: transaccions comercials no declarades, rentat de diner negre, venda de productes i serveis de caràcter il·legal, treball clandestí, ocupació parcialment no declarada, etc. Aquí ens centrarem exclusivament en les diverses formes de *treball submergit*, és a dir, en les pràctiques laborals que queden al marge, parcialment o totalment, de la normativa oficial. Es tracta de situacions en les quals les treballadores i els treballadors es veuen privats d'alguns dels drets que els hi corresponen pel fet de realitzar una activitat mercantil no il·legal².

Com veurem més endavant, l'ocupació irregular subsisteix a principis del segle XXI en les economies desenvolupades. A més, tot i que algunes de les seves formes puguin ser supervivències del passat, generalment es tracta de formes productives pròpies de la dinàmica contemporània del capitalisme. Per tant, no hauríem de considerar-les com a restes anacròniques, sinó com una característica estructural de la societat actual. Per altra banda, irregularitat i ocultament no sempre són sinònims de pobresa (atès que existeix treball informal a diferents nivells ocupacionals, inclosos els més ben retribuïts) ni de marginalitat (atès que bona part de la producció informal està fortament vinculada amb l'economia formal, i en algunes activitats desenvolupa un paper crucial).

Tanmateix, malgrat la seva vigència, la qüestió del treball submergit sembla haver desaparegut del debat social. A Espanya va rebre una atenció especial durant la dècada de 1980 i part de 1990, tant des dels àmbits acadèmics com institucionals³. Aquest *boom* va coincidir amb una conjuntura específica: la crisi del model de desenvolupament fordista a escala internacional, acompanyat per un increment sense precedents de l'atur i una pugna per definir vies de sortida a aquesta crisi. Per tant, la qüestió es va posar a l'ordre del dia mentre encara es discutia com superar la crisi d'un model en el qual la mediació estatal jugava un paper central. Per a les elits i els seus analistes, en aquell moment s'argumentava que l'economia submergida existia degut a les rigideses de les normes laborals, que fins i tot representava un model de major creativitat i flexibilitat en el constret sector formal i, a més, que l'atur no era tan elevat com indicaven les estadístiques oficials, atès que una part dels treballadors estaven realment ocupats en el sector submergit. Bona part d'aquestes anàlisis no van passar de ser un recurs ideològic que acompanyava les polítiques de reestructuració socioeconòmica: un cop imposat el model neoliberal, l'assumpte va deixar d'interessar les elits, que ja havien aconseguit els seus objectius. Pel que fa als treballadors, el nou context va imposar altres problemes que van acaparar l'atenció, tots ells van començar a ser analitzats sota el prisma d'un nou concepte: el *treball precari*, que reproduïx bona part de les condicions de l'ocupació submergida (salaris, jornada, inestabilitat, ritmes, minvament de drets sindicals, desprotecció social).

L'ocupació precària

La precarietat es defineix respecte d'una situació d'ocupació definida com a estàndard o desitjable. En el model de regulació fordista, i fins i tot en bona part de la normativa actual, aquesta ve definida com un vincle d'ocupació permanent, a jornada plena, retribuïda amb un salari suficient d'acord amb els cànons socials vigents, realitzada per un únic ocupador i en un local regentat pel mateix, d'acord amb els convenis de negociació col·lectiva i les

2

Deixem de banda les diverses modalitats de treball relacionades amb activitats prohibides per la llei, com ara el contraban, el tràfic de drogues, etc.

3

El 1985, el Ministeri d'Economia va impulsar un estudi per identificar les formes d'ocupació submergida amb la finalitat de demostrar que els nivells d'atur reals eren inferiors als detectats per l'Enquesta de població activa (EPA). Aquest estudi va permetre quantificar per primera vegada de forma sistemàtica diverses modalitats d'ocupació no declarada. Des d'aleshores les institucions de l'Estat no han tornat a impulsar iniciatives semblants. El novembre del 2004, el Govern espanyol va fer presentar una sol·licitud al Consell Econòmic i Social estatal per a l'elaboració d'un estudi actualitzat sobre l'economia submergida. L'estudi no es va arribar a dur a terme mai.

normes laborals que ofereixen seguretat als treballadors (assegurança d'atur, polítiques d'ocupació, prestacions socials, salari mínim, sindicats, impostos progressius, salut laboral, jornada màxima, etc.). En conclusió, es defineixen com a precàries les situacions de treball que redueixen significativament la capacitat del treballador per planificar i controlar la seva vida a partir de l'ocupació o una norma de les relacions laborals; per tant, fan referència a la pèrdua de poder social i condicions laborals respecte de determinades condicions definides com a normals en un determinat context històric.

Conseqüentment, les formes d'ocupació i treball que incompleixen algun dels requisits d'aquesta norma de referència cauen dintre de la precarietat: treballadors clandestins, però també els treballadors temporals, a temps parcial, a domicili, no contractats directament pel patró –per exemple, les ETT–, treballadors per compte propi –especialment els falsos autònoms–, etcètera. En definitiva, la precarietat estaria associada a diverses formes de vulnerabilitat social i econòmica dels treballadors:

- a) La incertesa sobre la *continuitat* del treball (ja sigui perquè la relació d'ocupació és temporal, ja sigui perquè l'empresa contractant és precària o per altres causes).
- b) La insuficiència d'*ingressos* (considerant el conjunt d'ingressos familiars) per desenvolupar una vida normal.
- c) Unes *condicions de treball* per sota de la norma (jornada, organització de la feina, formació i promoció, salut laboral, sindicació, etcètera).
- d) Una insuficient *protecció social* respecte de prestacions socials i normes laborals.

Una definició d'aquest tipus, que no es limita a una única dimensió, ens permet mostrar l'existència de situacions de precarietat en treballs formalment normals, sense circumscriure-les únicament als llocs de treball atípics.

Diferents significats de la precarietat segons els grups socials

Com hem vist, la precarització es defineix respecte d'una situació definida com a normal. Però aquesta norma és sempre social, és a dir, relativa a certs contextos (un país, una regió) i referida a alguns grups de treballadors (els que ocupen un lloc social preponderant). Carrasquer i Torns afirmen que la norma social d'ocupació fordista va ser típicament masculina i industrial; per això, el procés de precarització no va afectar significativament les dones treballadores, que es van veure tradicionalment abocades a treballs de menor qualitat. En aquests circumstàncies, la norma d'ocupació femenina seria precarietat.

Tampoc es pot parlar de precarització per a una part de la població treballadora immigrada d'altres països. Per aquells i aquelles que venien de treballar en l'economia informal, en sectors en els quals la cobertura social és mínima o inexistent (i el mateix succeeix amb les condicions de treball habituals), l'accés a un lloc de treball precari –des dels canons establerts a la societat espanyola– pot significar una millora en l'ocupabilitat, a més de l'esperança per aconseguir una millor inclusió social. En aquests casos, més que davant d'un procés de precarització, estariem enfront de la inserció en una norma d'ocupació precària que, precisament, es recolza en la presència d'aquest segment de població per estendre's de forma considerable.

Aquestes observacions no han de ser preses com a justificació de la situació laboral de determinats grups socials. Es tracta de posar de manifest que una mateixa situació laboral adopta significats diferents en funció de quina hagi estat l'experiència i la trajectòria prèvia dels treballadors. Només si es pren en consideració aquesta diversitat es podran articular reivindicacions i lluites a favor d'una feina decent.

Què sabem sobre l'ocupació irregular a Catalunya?

Els intents de quantificar l'ocupació irregular són de dos tipus: els mètodes de mesurament directe (generalment mitjançant una enquesta als treballadors) i els de caràcter indirecte (realització d'estimacions basant-se en models, a partir de la informació subministrada per algun estudi directe previ). A la taula 1 se sintetitza la informació referida a Catalunya entre els anys 1986 i 2006 i es compara amb els resultats per al conjunt d'Espanya. Atès que les definicions i els mètodes utilitzats no són sempre els mateixos, els resultats no són estrictament comparables. Tot i així, una lectura global mostra un descens en el percentatge d'ocupats amb *treball irregular en totes les seves formes* des de 1985 a Catalunya⁴, partint de xifres situades entre el 27% i el 20% dels ocupats en el període 1985-1993 fins a altres al voltant del 15% entre els anys 1995 i 2003.

Aquesta primera observació ha de ser immediatament matisada, atès que des de 1993 es manca de mesuraments directes, i les estimacions indirectes es basen en models que no inclouen la incidència de la immigració d'origen estranger. Per tant, aquests càlculs segurament infravaloren la importància real del fenomen.

Pel que fa als *treballadors sense contracte* (l'ocupació en negre) tenim dos tipus d'informació: per una banda, la comparació entre les xifres de l'Enquesta de població activa (EPA) i la Seguretat Social suggereixen que ha tendit a incrementar-se; per l'altra, alguns estudis suggereixen que s'han mantingut a nivells similars des de principis d'aquest segle (al voltant del 4% dels ocupats). Sabem, a més, que entre els anys 2004 i 2006 a uns 250.000 estrangers en edat laboral residents a Catalunya els mancava el permís de residència i treball; conseqüentment, els que van accedir a un lloc de treball van haver de fer-ho –com a mínim en aquelles dates– necessàriament de forma irregular.

Taula 1.
Estimacions del treball irregular a Catalunya i Espanya (1986-2003)

Any	Font	Catalunya	Espanya	Mètode
1986	ECVT	23,5	21,9	Directe
1987	ECVT-2	27,1	27,1	Directe
1991	Serrano	21,0	20,1	Indirecte
1991	Ferraro	21,7	20,7	Indirecte
1993	FOESSA	19,8	16,0	Directe
1995	Serrano	18,4	18,1	Indirecte
1995	Ferraro	16,7	19,5	Indirecte
1996	Ferraro	19,5	18,1	Indirecte
1997	Ferraro	19,6	17,9	Indirecte
1997	Colino	15,1	16,3	Indirecte
1999	Colino	14,4	14,7	Indirecte
2001	Colino	14,7	14,8	Indirecte
2003	Colino	14,3	14,1	Indirecte
2005	PaD 4 ^a 0	4,4*	—	Directe
2006	EMCV	4,1*	—	Directe

(*) únicament els treballadors sense contracte (en negre).

Font: Elaboració pròpia basant-se en RUESGA, S. (1988), SERRANO, J. M. [dir.] (1998), Comissió Permanent de la HOAC (2001), SCHNEIDER, F. i ENSTE, D. (2002), DE CABO, GONZÁLEZ i ROCES (2005).

⁴ Tanmateix, el nombre de treballadors afectats es va incrementar, a causa del fort creixement de l'ocupació durant el cicle que comença l'any 1994.

Aquesta informació resulta sense cap mena de dubte insuficient i posa de manifest la necessitat de realitzar estudis específics que ens permetin calibrar la dimensió de l'ocupació irregular, així com identificar els tipus existents i les conseqüències sobre la vida dels treballadors. Mentrestant, l'anàlisi de les diferents formes de precarietat ens permet deduir quines poblacions estan més exposades a formes d'ocupació irregular: generalment, les que tenen vincles d'ocupació dèbil (treballadors temporals, de jornada parcial, amb alta rotació entre feina i atur, etcètera).

Algunes pistes sobre l'extensió actual de la precarietat de l'ocupació a Catalunya

Tampoc les diferents formes de precarietat són fàcilment quantificables. A la taula 2 recollim algunes dades procedents de l'Enquesta de població activa referits a Catalunya, corresponents al final del cicle expansiu (2007) i a un moment de crisi socioeconòmica (2009). Considerem treballadors precaris els aturats, les persones que ajuden en un negoci familiar, els assalariats temporals i els indefinits que tenen feina discontinua, pluriocupació o jornada parcial; també incloem els falsos autònoms –obligats a cotitzar per compte propi quan realment treballen per a un únic empresari–; en aquest cas no existeixen dades oficials i per tant realitzem una estimació, suposant que un 30% dels autònoms es troben en aquesta situació.

Si prenem com a referència el conjunt de la població activa (que té o busca feina activa) es constata que més d'un terç de la població activa (el 36,3% l'any 2007 i el 38,6% el 2009) es troba en situació laboral precària. Aquesta situació afecta més les dones (al voltant del 44%) que els homes (30-35%) i molt més la població treballadora no comunitària (57%) que la població autòctona (32-34%).

Taula 2.

Diverses formes d'ocupació precària a Catalunya, segons el sexe i l'origen dels treballadors
(percentatge sobre el total d'actius)

Situació laboral	Total		Homes		Dones		Autòctons		No comunitària	
	2007	2009	2007	2009	2007	2009	2007	2009	2007	2009
Atur	6,1	15,9	5,5	16,8	6,9	14,7	4,8	12,9	12,5	29,3
Ajuda familiar	0,7	0,5	0,3	0,3	1,2	0,7	0,8	0,5	0,2	0,7
Assal. temporal	18,9	12,7	17,6	11,7	20,5	14,0	15,1	10,7	36,8	20,8
Ind. jornada parcial	5,5	5,5	1,4	1,4	11,0	10,5	5,7	5,6	4,3	4,4
Indef. discontinu	0,8	0,6	0,4	0,3	1,2	0,9	0,8	0,6	0,8	0,3
Indef. pluriocupat	1,4	1,0	1,3	0,9	1,6	1,1	1,4	1,1	1,5	0,4
Fals autònom *	3,0	2,5	3,7	3,0	2,0	1,9	3,3	2,8	1,3	1,3
Total precaris	36,3	38,6	30,3	34,5	44,4	43,7	31,8	34,2	57,4	57,3
No precaris	63,7	61,4	69,7	65,5	55,6	56,3	68,2	65,8	42,6	42,7
Total actius	3.736.391	3.791.527	2.128.545	2.111.948	1.607.846	1.679.581	3.004.112	2.981.121	558.324	635.815

(*) Estimació (30% dels treballadors per compte propi)

Font: Elaboració pròpia basant-se en l'Institut Nacional d'Estadística i l'Enquesta de població activa. Segon trimestre del 2007 i el 2009.

Aquest intent de quantificació és una aproximació de traç gruixut. Per exemple, és possible que algunes feines temporals tinguin retribucions i un prestigi social elevats, fet que obligaria a no considerar-los com a precaris. Però, en el sentit oposat, les feines indefinides d'escassa antiguitat potser introdueixin elements d'inseguretat entre els treballadors. Altres factors són la incidència d'accidents laborals, la mediació d'empreses de treball tem-

poral (l'any 2006 el 4,4% dels autòctons i el 8,3% dels immigrants van ser contractats a través d'una ETT) o el tipus d'empresa (el 46% dels ocupats té feina en microempreses amb deu o menys treballadors, en les quals la implantació sindical és molt dèbil o inexistent). Pel que fa al nivell d'ingressos, segons el Panell de desigualtats de la Fundació Bofill, el 17% dels ocupats tenen salaris molt baixos. Segons l'Enquesta d'estructura salarial de l'any 2006, a la zona nord-est –en la qual s'inclou Catalunya– el 8,3% dels treballadors no va superar el salari mínim interprofessional anual (7.572 euros), situació més freqüent entre les dones (14,6%). Un altre 10% no assolía els 12.000 euros anuals (no arribaven a ser mileuristes), especialment les dones (17%) i els estrangers (14,9%).

En definitiva, al llarg del cicle econòmic expansiu més extens de la història espanyola, caracteritzat per un fort creixement de l'ocupació, les diferents formes de precarietat laboral han adquirit una importància innegable i han posat de manifest les debilitats del model social. ■■■

Bibliografia

CAPRILE, M. i POTRONI, J. «Desigualtats en el treball». A: *Condicions de vida i desigualtats a Catalunya, 2001-2005*. Barcelona: Mediterrània, 2008. Volum I. 113-339.

CARRASQUER, P. i TORNS, T. «Cultura de la precarietat: conceptualització, pautes i dimensions. Una aproximació desde la perspectiva de gènere». A: *Sociedad y Utopía*. 2007. Núm. 29. 139-156.

COLECTIVO IOÉ. *Mujer, inmigración y trabajo*. Madrid: Ministerio de Trabajo y Asuntos Sociales, 2001.

DE CABO, G., GONZÁLEZ, A. i ROCES, P. *La presencia de las mujeres en el empleo irregular (con especial atención a las empleadas de hogar)*. Madrid: Centro de Estudios Económicos Tomillo i Instituto de la Mujer, 2005.

HOAC, Comisión Permanente. *Trabajadoras y trabajadores de la economía sumergida*. Madrid: Ediciones HOAC, 2001.

MARTÍNEZ VEIGA, U. «Recuperar ideas y conceptos desde la antropología para entender lo informal». A: YBARRA, J.A. [ed.]. 1998. 89-91.

RECIO, A. *Precariedad laboral: del neoliberalismo a la búsqueda de un modelo alternativo*. 2006. www.hegoae.ehu.es/congreso/bilbo/komu/1_Derechos/2_Albert-Recio.pdf

RUESGA, S. *Al otro lado de la economía. Cómo funciona la economía sumergida en España*. Madrid: Pirámide, 1988.

SÁNCHEZ, A. i CANO, E. «La economía sumergida en el proceso de extensión del trabajo precario». A: YBARRA, J. A. [ed.]. 1998. 221-250.

SANCHÍS, E. «Trabajo no remunerado y trabajo negro». A: *Papers*. Núm. 75. 85-116.

SCHNEIDER, F. i ENSTE, D.H. *The shadow economy: an international survey*. Cambridge: Cambridge University Press, 2002.

SERRANO SANZ, J.M. [dir.] *Desigualdades territoriales en la economía sumergida*. Zaragoza: Confederación Regional de Empresarios de Aragón (CREA), 1998.

YBARRA, J.A. [ed.]. *Economía sumergida: el estado de la cuestión en España*. Murcia: UGT, 1998.